

відносини між усіма суб'єктами такої взаємодії.

2. Спільність зусиль та дій, виступаючи запорукою і необхідною умовою такої між секторної взаємодії, передбачають зрілість та інтегрованість організацій громадянського суспільства у суспільне життя як на національному, так і місцевому рівнях.

3. Основна частина державної підтримки спрямовується на надання ресурсів для виконання конкретних соціально значимих завдань.

4. Фінансування некомерційного сектора є необхідною умовою плідного та соціально ефективного співробітництва між державою і організаціями громадянського суспільства.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою державного управління і менеджменту
Національної академії державного управління при Президентіві України
(протокол № 4 від 18 жовтня 2004 року)*

*Коротич О.Б.,
докторант Харківського регіонального
інституту Національної академії
державного управління при
Президентіві України, кандидат
економічних наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ

Розгляд проблем теоретичного, методологічного та практичного втілення прогресивних трансформаційних процесів на рівні територіальних органів влади, створення умов для реалізації дійової державної регіональної політики має ґрунтуватися на визначеності щодо регіонального поділу територіального простору нашої країни.

Проблеми виділення регіонів України на основі ряду притаманних їм ознак розглядалися у працях Голікова А.П., Долішнього М.І., Єпіфанова А.О., Мальського М.З., Поповкіна В.А., Сало І.В., Симоненка В.К., Чумаченька Н.Г. та інших відомих науковців. Ретельне опрацювання їх робіт дає поштовх для подальших розвідок у напрямку забезпечення теоретичного підґрунтя виокремлення самодостатніх територіальних формувань субнаціонального рівня у складі України. Мета цієї статті полягає у дослідженні сукупності властивих територіальним системам характеристик та ознак, що визначають формування регіонів у державі.

Обмежуючись сферою систематичного управління регіонами у будь-якій державі, термін "регіон" можна визначити як конкретний територіальний простір, що відрізняється комплексом характеристик та ознак, які дозволяють виділити цю територію як субнаціональну соціально-економічну підсистему держави. Таке розуміння терміну "регіон" дозволяє розглядати, по-перше, будь-яку область України або іншу адміністративно-

територіальну одиницю субнаціонального рівня, по-друге, великий район, до складу якого входить група суміжних областей зі спільними характеристиками, межі якого можуть не збігатися з існуючими міжобласними адміністративними кордонами.

Досить повно сукупність притаманних регіонам відмінних характеристик представлена в Конституції України, де зазначається, що збалансований соціально-економічний розвиток регіонів має забезпечуватися “з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій”¹. Крім цих характеристик, провідні регіоналісти зазначають відмінності регіонів щодо природно-ресурсної спеціалізації², типу та характеру виробництва³, природних та трудових ресурсів, структури господарства⁴, особливих форм прояву стадій відтворення⁵, природних умов, комплексу галузей виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури⁶. Це дозволяє розширити уявлення про особливості, що притаманні кожній великій соціально-економічній територіальній системі та сформулювати перелік характеристик, за якими регіони відрізняються один від одного (рис. 1).

Що стосується ознак регіонів (на відміну від характеристик являють собою типові риси, за якими можна з’ясувати, чи є певна територія регіоном чи ні), то Е.Б. Алаєв наголошує на тому, що району або регіону має бути притаманна єдність, цілісність, а також взаємозв’язок складових елементів⁷. А.П. Голиков до цього переліку додає, що маючи цілісну систему зв’язків та ознаки єдності район характеризується внутрішньою неоднорідністю⁸. Це підкреслює також М.І. Долішній, який зазначає, що соціально-економічний район “є не статистично однорідною територією..., а соціально-економічною єдністю, цілісністю, спільністю життєдіяльності”⁹.

Вважаємо за необхідне зазначити, що термін “спільність” як ознака регіону повністю відповідає терміну “єдність”, бо обидва є перекладом російського терміну “единство”¹⁰, яке використовував, наприклад, Е.Б. Алаєв¹¹. Таким чином, соціально-економічну єдність регіону можна з повним правом ототожнювати із спільністю життєдіяльності і розглядати як одну ознаку територіального простору.

До речі, для такої ознаки регіону як цілісність може використовуватися термін “комплексність”, він же охоплює і взаємозв’язок складових елементів, бо поняття “комплекс” походить від латинського complexus, що перекладається як зв’язок, і означає сукупність предметів або явищ, які становлять одне ціле¹². Саме тому комплексність, а не цілісність, як у визначенні терміну “район”, Е.Б. Алаєв зазначає поряд із спеціалізацією та керованістю як одну з трьох головних ознак економічного району¹³.

Що стосується спеціалізації, то вона як одна з головних ознак економічного району

¹ Конституція України. – Харків: Рубікон. – 1996. – 64 с.

² Кожурин Ф.Д. Совершенствование регионального управления. – М.: Знание. – 1990. – С. 6

³ Шилов В. Три подхода к понятию “регион” // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. - № 4. – С. 51.

⁴ Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / Отв. ред. И.И.Лукинов. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 27

⁵ Маршалова А.С., Новоселов А.С. Основы теории регионального воспроизводства / НГАЭиУ. – М.: Экономика, 1998. – С. 14

⁶ Региональная экономика / Под ред. проф. Н.Г.Кузнецова и проф. С.Г.Тяглова. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – С. 13

⁷ Алаєв Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – С. 67, 69

⁸ Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / Под. ред. д. г. н., проф. Голикова А.П. - Харьков. – 1994. – С. 215-216

⁹ Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І.Долішній. – Львів, 2001. – С. 24

¹⁰ Російсько-український словник / Укладачі Д.І.Ганич, І.С.Олійник. – видання четверте. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1979. – С. 170

¹¹ Алаєв Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – С. 67

¹² Большой словарь иностранных слов. - М.: ЮНВЕС, 1998. – С. 317

¹³ Алаєв Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – С. 67, 226-227

присутня ще у роботах П.І. Алампієва, В.В. Кистанова та М.М. Некрасова¹⁴ і не піддається сумніву жодним із регіоналістів. А от щодо керованості, то В.А. Поповкін зазначає, що “це бажана якість, однак зовсім не типова, універсальна ознака”¹⁵.

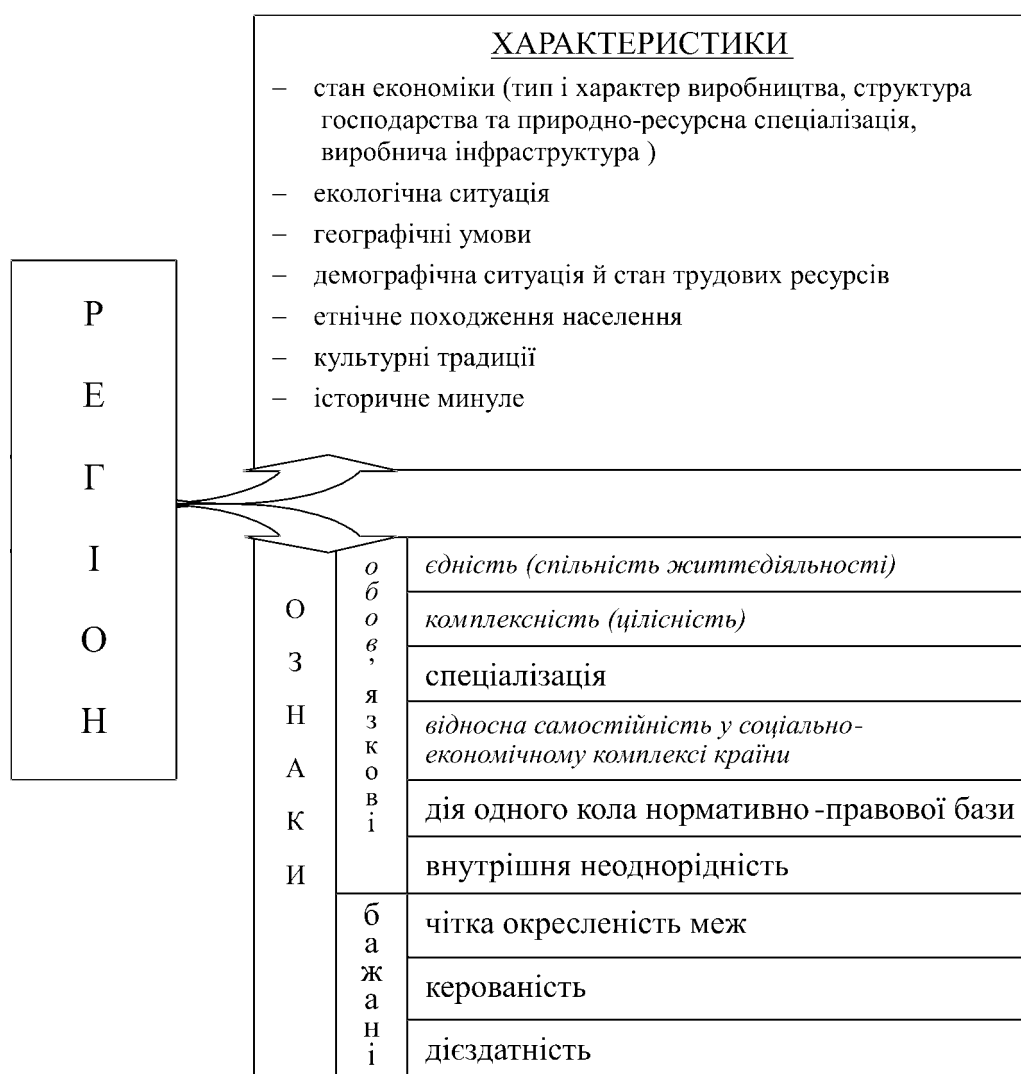

Рис. 1. Характеристики та ознаки регіону субнаціонального рівня

¹⁴ Маршалова А.С., Новоселов А.С. Основы теории регионального воспроизводства / НГАЭиУ. – М.: ОАО “Издательство “Экономика”, 1998. – С. 11

¹⁵ Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 74

Скоріш за все він виходив із того, що укрупненим (надобласним) регіонам України така ознака не притаманна, але вважаємо доцільним поставити наголос на тому, що вона “бажана”, тим більше, що згідно з Декларацією щодо регіоналізму в Європі регіон має бути наділений “політичним самоврядуванням”¹⁶.

Поряд з цим керованість території пов’язана також із вбудованістю регіону в ієрархічну систему державного управління, що як важлива ознака відмічається Ю.В. Чудновським¹⁷. Як ознаки регіону він також зазначає чітку окресленість меж регіону та дію одного кола нормативно-правової бази¹⁸. На жаль, в умовах існування великої кількості досить різних підходів до виділення в Україні великих регіонів, районів або країв не може бути чіткої визначеності щодо їх меж поки на рівні законодавства не буде обраний та закріпленний певний варіант регіонального поділу України.

Ще однією ознакою регіону є те, що він має бути відносно самостійною складовою соціально-економічного комплексу країни¹⁹. А.С. Маршалова та О.С. Новоселов також вважають, що регіон повинен мати завершений цикл відтворення²⁰, такої ж думки дотримується група вчених під керівництвом М.Г. Кузнецова та С.Г. Тяглова, але вони додають, що з відтворювальної точки зору окремих регіонів не є замкненою системою²¹. Тим не менше саме певна ступінь замкненості відтворювальних процесів на конкретному територіальному просторі дає йому відносну самостійність і може вважатися ознакою для визнання території регіоном.

Не можна не звернути увагу й на зауваження Р.Б. Хоменця, який, аналізуючи чинники утворення регіонів, зазначає, що “регіон ... повинен бути дієздатним у своєму функціонуванні”, тобто самодостатнім у своєму існуванні та розвитку з точки зору забезпечення фінансовими, економічними та природними ресурсами²². На жаль, набуття цієї ознаки досить ускладнене для депресійних регіонів, але є бажаним орієнтиром щодо їх майбутнього розвитку.

В цілому субнаціональний регіон буде ефективно функціонувати у складі держави як відносно самостійна соціально-економічна система, якщо йому будуть притаманні всі розглянуті вище ознаки, які можна умовно підрозділити на обов’язкові та бажані залежно від того наскільки необхідна їх присутність для визнання території регіоном. З метою систематизації ознак регіонів субнаціонального рівня, надання їм чітких визначень та представлення підходів до оцінки їх значень, була розроблена табл. 1, яка ґрунтується на попередніх теоретичних викладах та містить пропозиції щодо розрахунку таких ознак, як єдність, відносна самостійність, внутрішня неоднорідність та дієздатність.

Треба звернути увагу на те, що притаманні регіонам ознаки та їх прояв на певній території впливає на формування або визначення меж регіону. Так, наприклад, єдність характеристик регіону, спеціалізація та керованість регіональної соціально-економічної системи, а також дія одного кола нормативно-правової бази ніби обмежують територію регіону ззовні, бо при її збільшенні ці ознаки стають слабкішими. У той же час такі ознаки,

¹⁶ Декларація щодо регіоналізму в Європі, прийнята асамблеєю Європейських регіонів // Управління сучасним містом. – 2001. - № 7-9 (3). – С. 164

¹⁷ “Круглий стіл” журналу “Регіон: проблеми і перспективи” // Регіон: проблеми і перспективи. – 1997. - № 1. – С. 9

¹⁸ Там же.

¹⁹ Маршалова А.С., Новоселов А.С. Основи теорії регіонального виробництва / НГАЭиУ. – М.: Економіка, 1998. – С. 14

²⁰ Там же.

²¹ Региональная экономика / Под ред. проф. Н.Г.Кузнецова и проф. С.Г.Тяглова. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – С. 13

²² Хоменець Р.Б. Особливості теоретико-правового визначення поняття “регіон” // Регіональні перспективи. – 2001. - № 5-6 – С. 199

як комплексність, відносна самостійність, внутрішня неоднорідність, необхідна для всебічного розвитку, та дієздатність впливають на те, щоб територія регіону була достатня для формування розвинутої та самодостатньої підсистеми народногосподарського комплексу держави. При цьому чітка окресленість меж регіону виокремлює його територію з-поміж решти території країни, обмежує певний соціально-економічний територіальний простір та сприяє цілеспрямованому впливу на посилення всіх властивих регіону ознак через комплексне управління виділеною територією. Наочно вплив ознак регіону на формування його території представлений на рис. 2.

Таблиця 1

Ознаки, що мають бути притаманні регіону

Ознака субнаціонального регіону	Тлумачення ознаки	Формула, за якою можна розрахувати значення ознаки, або підхід до оцінки
1	2	3
Обов'язкові		
Єдність (спільність життєдіяльності)	наявність близьких за значенням соціально-економічних, екологогеографічних й етнокультурних характеристик, спільного історичного минулого та можливостей для подальшого розвитку	$C = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\sqrt{X_{i \max} X_{i \min}}}{X_{i \text{cp}}}$ <p>N – кількість характеристик регіону, що враховуються; $X_{i \max}$, $X_{i \min}$, $X_{i \text{cp}}$ – найбільше, найменше та середнє значення i-ї характеристики на територіях, що входять до складу регіону</p>
Комплексність (цілісність)	наявність істотного всеохоплюючого взаємозв'язку, який поєднує в одне ціле складові елементи та процеси, що відбуваються в регіоні	$K = \frac{P_c}{P} \times 100\%$ <p>P_c – частина сукупного суспільного продукту регіону, що споживається в його межах, у вартісному вираженні; P – сукупний суспільний продукт регіону у вартісному вираженні (з використанням [13, с. 26; 16, с. 53])</p>

Спеціалізація	орієнтація економіки регіону на надання й виготовлення певної продукції та послуг, що сприяє підвищенню ефективності виробництва	$C = \frac{P_v}{P} \times 100\%$ <p>P_v – частина сукупного суспільного продукту регіону, що вивозиться за його межі, у вартісному вираженні (з використанням [13, с. 26])</p>
Відносна самостійність у соціально-економічному комплексі країни	відносна самостійність відтворювальних процесів, що відбуваються в регіоні, щодо відтворення усіх видів ресурсів	$C = \frac{P_c}{P_{K_c}} \times 100\%$ <p>P_{K_c} – частина сукупного суспільного продукту країни, що споживається в регіоні, у вартісному вираженні.</p>
Дія одного кола нормативно-правової бази	дія на території всього регіону переважно єдиних законодавчих та нормативних актів, за якими здійснюється регулювання соціально-економічних процесів	можна оцінити через кількість та істотність відхилень у законодавчій базі, що діє на складових територіях регіону
Внутрішня неоднорідність	наявність певних відмінностей у характеристиках територій, що входять до складу регіону	$H = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{X_{i\text{cp}}}{\sqrt{X_{i\text{max}} X_{i\text{min}}}}$
Бажані		
Чітка окресленість меж	наявність у регіону легітимних меж, що дозволяють виділити його територію з-поміж решти території країни	зазначається якого рівня нормативний документ регламентує межі регіону

Керованість	можливість здійснювати комплексне управління регіоном через його вбудованість в ієрархічну систему державного управління, та створення умов для дійового самоврядування	можна оцінити через сукупність повноважень, що делеговані центральною державною владою на рівень регіону, а також функції, які здійснюються місцевим самоврядуванням
Дієздатність	самодостатність регіону у забезпеченні власного розвитку та життєдіяльності щодо фінансових, економічних, трудових та природних ресурсів	$D = \frac{P}{P_{зс}} \times 100\%$ <p>$P_{зс}$ – частина загального сукупного суспільного продукту, що споживається в регіоні, у вартісному вираженні</p>

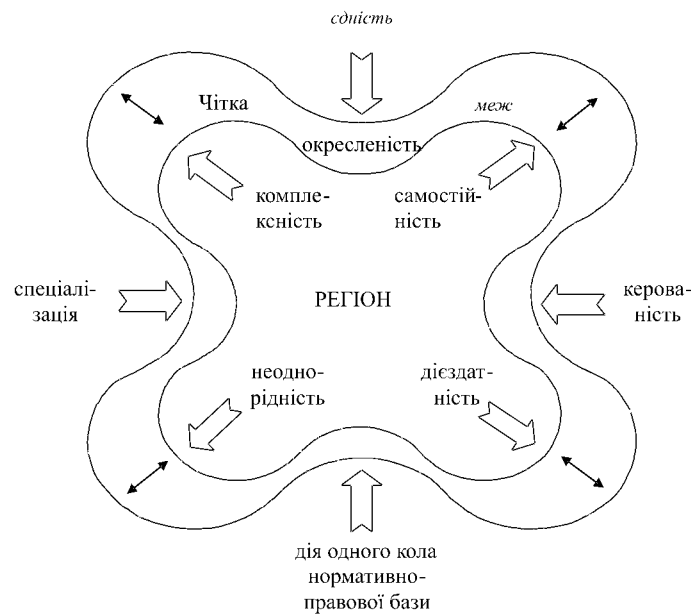

Рис. 2. Вплив ознак регіону на розмір його території

Залежність меж регіону від досить багатьох факторів, що не мають чітких критеріїв, натикає на думку, що виділення території регіону носить дещо суб'єктивний характер. Знизити ступінь суб'єктивності при визначенні меж регіонів можна через використання об'єктивно існуючих у державі адміністративних кордонів між областями України (об'єктивність стосується не самих кордонів, що створювалися дещо суб'єктивно, а саме їх незмінного існування досить тривалий час). Наявність в областях України та Автономній Республіці Крим місцевих органів управління сприяла підвищенню їх цілісності, єдності та обумовила накопичення відмінностей від інших територій, тим самим забезпечивши можливість об'єктивного розмежування регіонів.

Узагальнюючи результати дослідження ознак регіонів субнаціонального рівня, а також враховуючи те, що регіональний поділ держави має забезпечити ефективне управління її територіями, доцільно законодавчо закріпити статус адміністративних регіонів за Автономною Республікою Крим, областями, містами Київ та Севастополь, що саме у цій якості розглядаються у затвердженій Указом Президента України Концепції державної регіональної політики²³.

Подальші розвідки у сфері дослідження ознак регіонів можуть стосуватися удосконалення підходів до визначення їх значень та встановлення орієнтирів, якими слід керуватися при управлінні збалансованим розвитком адміністративних регіонів України.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою економічної теорії та фінансів
Харківського регіонального інституту
Національної Академії державного управління при Президентові України
(протокол № 1 від 30 серпня 2004 року)*

²³ Концепція державної регіональної політики. Затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 21